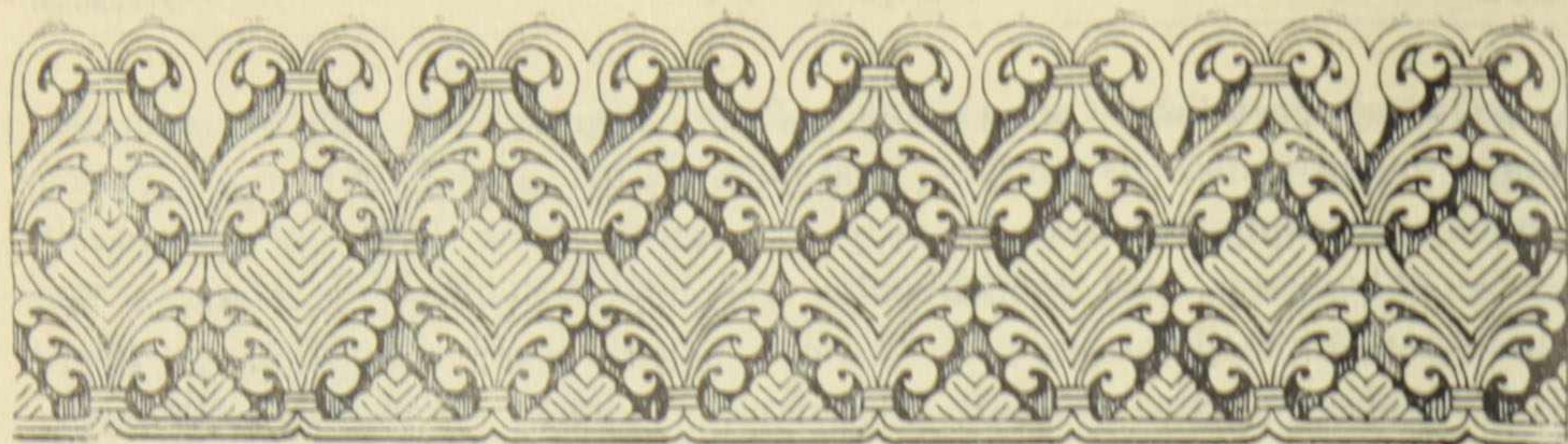

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ «ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ»
1500-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆ-ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ
ՑԵՐԵԿՈՒՅԹ ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

Սույն թվականի դեկտեմբերի 25-ին, չորեքշաբթի, հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում տեղի ունեցավ գրական-երաժշտական ցերեկույթ՝ նվիրված Պատմահայր Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին:

Հանդիսությանը նախագահում էր Մայր Աթոռի դիվանապետ, հոգևոր ճեմարանի վերատեսուչ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանը: Հանդիսությանը ներկա էին Մայրավանքի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը, ուսանողությունը և բազմաթիվ հյուրեր:

Ցերեկույթը սկսվեց Տերունական աղոթքով: Ապա ճեմարանի սաները ոգևորությամբ հնչեցրին հոգևոր ճեմարանի քայլերգը: Հանդիսությունը ներածական խոսքով բացեց հոգևոր ճեմարանի տեսուչ գերշ. Տ. Անանիա եպս. Արաքաջյանը: Սրբազան հոր ոգեշունչ խոսքից հետո, «Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» խորագրով բանախոսությամբ հանդես եկավ հոգևոր ճեմարանի «Հայ ժողովրդի պատմության» դասախոս արմ. Գնել Գրիգորյանը:

«Ե դարում հայոց պատմության մեջ տեղի ունեցան այնպիսի կարևոր իրադարձություններ, որոնք իրենց խոր հետքը թողեցին հայ ժողովրդի հետագա ճակատագրի վրա: Այդ իրադարձություններն էին ս. Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից հայոց գրերի ստեղծումը, Վարդանանց զինյալ մաքառումը և Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության կոթողային երկի երևան գալը:

Դժվար է այս իրադարձություններից մեկն ու մեկին նախապատվություն տալ, որովհետև դրանք իրենց նշանակությամբ հավասարազոր են: Իրոք որ այդ երեքն էլ ծառայել են մեկ նպատակի՝ իր անկախության ու ազատության համար մաքառող ժողովրդի ձեռքին եղել են հատու սուր և ամուր գրան:

Այս իրադարձությունները կյանքի կոչվեցին պատմական անհրաժեշտությամբ, ժամանակի հրամայականով: Քաղաքական անկախությունը կորցրած և օտարների ոտնձգություններից ենթակա ժողովուրդը նրանց դեմ ծա-

ուսնում էր մերթ զմերթ, մերթ սեփական գրերով, մերթ էլ անցյալի հերոսական դրվագների մեջ խորամուխ լինելով ու փորձության ահեղ ժամերին դրանք վկայակոչելով:

Եթե ս. Մեսրոպ Մաշտոցի դարագլուխ կազմող գրերի գյուտով արգասավորվեց ու զարգացավ սեփական գիրն ու գրականությունը, ապա Մովսես Խորենացու Հայոց պատմությամբ առաջին անգամ ստեղծվեց հայոց ամբողջական պատմությունը, վեր հանվեց ժողովրդի հերոսական անցյալը, ձևավորվեց նրա պատմական հիշողությունը, որը հետագա դարերում առավել խորացավ ու հարատևեց:

Մովսես Խորենացին ասպարեզ եկավ մի դարաշրջանում, երբ հունահռոմեական պատմագրությունն իր մայրամուտի շեմին էր, իսկ բյուզանդականը՝ նոր-նոր էր առաջին քայլերն անում: Ահա այս տեսանկյունով եթե գնահատելու լինենք նրա տեղն ու դերը, ապա այն դուրս է գալիս ազգային շրջանակներից և համաշխարհային նշանակություն է ձեռք բերում:

Մովսես Խորենացին ծնվել է մոտավորապես 410 թ.: Նա իր ժամանակաշրջանի այն անձանցից էր, ովքեր ստացել էին հիմնավոր և փայլուն կրթություն: Հայրենիքում կրթություն ստանալուց հետո նա ս. Սահակի և ս. Մեսրոպի ջանքերով մի խումբ երիտասարդների հետ ուղարկվեց Ալեքսանդրիա՝ գիտությունների այն ժամանակվա կենտրոն, որտեղ խորացավ աստվածաբանության, հունարենի, պոետիկայի, հռետորության, քերականության, փիլիսոփայության և հին հունական գրականության մեջ:

Իր ժամանակի հարուստ գիտելիքներով առկեսուն Մովսես Խորենացին վերադարձավ հայրենիք և լծվեց իր նվիրական ու սուրբ գործին: Կյանքի վերջին տարիներին նա Սահակ Բագրատունի իշխանի հորդորանքով ձեռնամուխ եղավ հայոց պատմությանը, որն իրականացրեց մեծագույն վարպետությամբ:

Պատմահոր երկը բաղկացած է երեք մասից, որոնք գիրք են կոչվում: Առաջին մասը, որ կրում է «Ծննդաբանություն հայոց մեծաց» խորագիրը, սկսվում է նահապետական ժամանակներից և հասնում Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքները: Երկրորդ մասում վերնագրված «Բան միջին պատմութեան մերոցն հայրենեաց» պատմության շարադրանքը հասցվում է մինչև մեր թվարկության Գ դարը: Վերջին մասը՝ «Աարտաբանութիւն մերոց հայրենեաց», ընդգրկում է Տրդատ Մեծի մահից մինչև Արշակունյաց թագավորության բարձումը: Հայոց պատմությունը եզրափակվում է նշանավոր Ողբով:

Իր պատմությունը ստեղծելիս Քերթողահայրն օգտագործել է բազմաթիվ և բազմազան սկզբնաղբյուրներ, մի աշխատանք, որ նույնիսկ այսօրվա չափանիշներով զարմանք և հիացմունք է հարուցում:

Խորենացին հիշատակում է հետևյալ աղբյուրները՝ Սուրբ Գիրք, Մար Աբաս Կատինա, Հուլիանոս Ափրիկանոս, Եվսեբիոս Կեսարացի, Հովսեփոս Փլավիոս, Լաբուրնա Եդեսացի, Փերմելիանոս եպիսկոպոս, Ագաթանգեղոս, Հիպոդիդա, Մանեթոն, Ողյունա Բուրմ, Արիստոն Փեղղացի, Բարդաճան, Բարծումա, Հոմերոս, Պլատոն, Կորյուն, Փավստոս, Կղեմես Ալեքսանդրացի, Դիոդորոս Սիկիլացի, Փիլոն Եբրայեցի, Գրիգոր Նյուսացի, Գրիգոր Նազիազացի, Կեղծ Կալիսթենես, Սոկրատի եկեղեցական պատմությունը, Սեդրեստրոսի վարքը և ուրիշներ:

Բացի պատմիչների ու մատենագիրների երկասիրություններից, Պատմահայրը օգտագործել է վիմագրական արձանագրությունները թագավորնե-

րի և այլ գործիչների կողմից գրված ու ստացված նամակները, գրությունները, տարբեր թղթերն ու նառերը: Գրավոր վավերագրերի հետ միասին մեր պատմիչը մեծապես օգտվել է նաև բանավոր սկզբնաղբյուրներից: Սըրանց մեջ հիշարժան են լեգեկներն ու առասպելները, որոնցից է օրինակ Վահագնի ծնունդը գողտրիկ երգը, պատմական ավանդությունները, որոնք նա լսել է վիպասաններից, ինչպիսին է օրինակ Արտաշեսի և Սաթենիկի պատմությունը: Վերջապես սկզբնաղբյուրների այս խմբին են պատկանում հայկական նախարարական տոհմերի ծագման և նրանց գործունեության մասին պատմող զրուցավեպերը:

Սկզբնաղբյուրների թվին պետք է դասել նաև պատմիչի կողմից օգտագործված նյութական մշակույթի հուշարձանները, քաղաքները, բերդերը, ամրոցները, տաճարները, ջրանցքները և այլն: Անկարևոր չէ նաև պատմիչի կողմից իբրև սկզբնաղբյուր լեզվական տվյալների օգտագործումը: Խորենացին տարբեր անուններից բխեցնում և ստուգաբանում է Հայաստանի նախարարական տների, աշխարհագրական վայրերի անունները: Ծիշտ է, այս դեպքում պատմիչի ստուգաբանությունները հաճախ կամայական են, սակայն դրանք պատմական առումով արժեքավոր են, որովհետև ժողովրդական ստուգաբանություններից են բխում:

Հիշյալ բազմաթիվ ու բազմազան սկզբնաղբյուրների, հաճախ նաև հակասական ու միմյանց բացասող տեղեկությունների ժողովումը դեռևս չէր նշանակում պատմության ստեղծում: Անհրաժեշտ էր այդ տեղեկությունները մշակել, դրանք ենթարկել գիտական որոշակի կուռ մի համակարգի, մի հանգամանք, որը Խորենացին իրագործեց մեծագույն վարպետությամբ: Պատմությունը Խորենացու համար անցյալի դեպքերի, անցքերի և իրադարձությունների ստույգ վերարտադրումն է, ճշմարտացի պատկերումն ու նկարագրությունը: Պատմահայրը պատմագրության մեջ առաջինը մոցրեց ժամանակագրությունը, առանց որի, իր ասելով, ստույգ պատմություն գոյություն չունի:

Հայոց պատմությունը գրվել է համաշխարհային պատմության հենքի վրա: Նրանում արժեքավոր տեղեկություններ կան ոչ միայն Հայաստանի, այլև նրա մերձավոր ու հեռավոր բազում երկրների ու ժողովուրդների պատմության վերաբերյալ: Այս առումով Խորենացու մատյանը ձեռք է բերել համաշխարհային արժեք ու նշանակություն:

Մովսես Խորենացին իր ժողովրդի դարավոր կյանքի պատմական իրադարձությունները սուկ սառն ու անաչառ արձանագրող չէ, նա իր բոլորությամբ շաղկապված է այդ իրադարձություններին, խորապես ապրում է դրանցով: Նա գնահատանքի ու մեծարանքի տուրք է տալիս իր ժողովրդին ու հայրենիքին, նրա բարգավաճմանը նվիրված անհատներին ու ընդհակառակը ձաղկում, պարսավում կամ անարգանքի սյունին է գամում հայրենիքի դավաճաններին: Մեծ պատմաբանը կարողանում է պատմական երևույթներն ըստ արժանվույն գնահատել: Այսօր էլ խիստ այժմեական հնչեղությունն է Մովսես Խորենացու մեր ազգին տրված գնահատականը. «Զի թեպէտ և եմք ածու փոքր, և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, և զօրութեամբ տրկար, և ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ՝ սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս, և արժանի գրոյ յիշատակի»: Իրոք որ:

Լևոն Ծանթի դիպուկ քննադրմամբ Մովսես Խորենացու «Գիրքը ապրող, տևող, չմեռնող խոսք է, որ տարածություններուն և ժամանակներուն վը-

բայեմ կխոսի հեռավորներուն, եկող սերունդներուն, գալիք սերունդներուն և այդ բոլորը կկապե իրար, բոլորին զգալ կուտա իրենց կապը, իրենց ընդհանուր անհատականությունը և կարթնացնե ազգային գիտակցությունը, որը ավելի ևս ուժ կուտա անոնց ազգային բնական զգացումին ու բնազդին: Եվ կծնի պահանջը ունենալու երկ մը որուն մեջ նկատված ըլլա այդ ընդհանուր ու նոր լրիվ պատկերը, իր ծագումը, իր անցյալը, ներկան, իր ամբողջ կենսագրությունը, իբրև միության նոր և ուժեղ օղակ մը: Որովհետև այդ պահանջին ծնունդն է Մովսես Խորենացիին «Հայոց պատմությունը»:

Մովսես Խորենացու Հայոց Պատմությունը դարեր շարունակ կրթել ու դաստիարակել է բազում սերունդների: Դարերի ընթացքում նրա հայոց պատմությունը մնաց անգերազանցելի, իբրև կոթողային մի ստեղծագործություն: Մովսես Խորենացու գործը դեպի անմահություն է տարել ոչ միայն նրա հեղինակին, այլև այդ հեղինակին ծնող ժողովրդին:

Այնուհետև Քերթողահոր հոգևոր ժառանգության մասին՝ «Մովսես Խորենացին շարականագիր» լայնածավալ թեմայով բանախոսեց հոգևոր ճեմարանի շարականագիտության դասախոս պրն. Խորեն Պալյանը:

«Եկեղեցական ավանդությունը Խորենացուն է ընծայում մի շարք հոգևոր երգեր ու կանոններ:

Բացի ավանդությունից, մեզ են հասել նաև մի քանի ցուցակներ, որոնց հեղինակները աշխատել են ցույց տալ, թե այս կամ այն կանոնը կամ երգը ո՞ւմ կողմից է հորինվել: Հիշյալ ցուցակները վեցն են: Ստորև ներկայացնում ենք այդ ցուցակները՝ ըստ Հ. Անասյանի մատենագիտության:

Սարգիս Երեցի ցուցակ 13-րդ դար.

Գր. Տաթևացու ցուցակ՝ ըստ «Հարցմանց գրքի».

Անանուն խմբագիր 18-րդ դար.

Առաքել Սյունեցու ցուցակ, չափածո է.

Ստեփանոս Զիգ Զուղայեցու ցուցակ, չափածո.

Հակոբ Սսեցու ցուցակ, չափածո.

Հիշյալ ցուցակներում առկա վերագրումները հիմնականում համընկնում են, բացառություն է կազմում Սարգիս Երեցի ցուցակը, որն ունի որոշակի տարբերություններ: Ահա Անանուն խմբագրի այն տողերը, որոնք վերաբերում են Խորենացուն վերագրվող երգերին.

«Սուրբն Մովսէս քերթող զնրագալուցի ուրախացիրն, զկարգն ծննդեան և զԱնթառամն, զՏեառն ընդառաջին, զՅարութեան հարցսն, և զառաջին պատկերեն հոգւոյ գալստեան, զվարդավառին, և զվերափոխման և զմեծացուցէքն»: Բացի փրկչի Աստուածյայտնութեան կանոնի Ուրախացիր Սրբոյնի օրհնությունից, Խորենացուն են վերագրվում նաև Փրկչի հրաշափառ հի օրհնությունից, Խորենացուն են վերագրվում նաև Փրկչի հրաշափառ հի օրհնության ութօրեքի կանոնները: Հայտնի է, որ ծննդյան ութօրեքը ձգվում է հունվարի 6—13, և եզրափակվում է Քրիստոսի անվանակոչության տոնով:

Գիտենք, որ Հայաստանյայց Եկեղեցին մի շարք տերունի տոներ կատարում է ութ, երբեմն ինը օրեր:

Այսպես, Աստվածամոր վերափոխման տոնը, որ մեր եկեղեցվո 5 տաղավարներից մեկն է, մեր եկեղեցին տոնում է ինը օրեր. այն սկսում է Կիրակի և շարունակվում է մինչև հաջորդ երկուշաբթին ներառյալ:

Խաչվերացի տոնը կատարվում է ութ օր՝ շաբաթից մինչև մյուս շաբաթօրը: Ասենք նաև, որ Փրկչի ծննդյան և Խաչվերացի ութօրյա տոնախմբու-

թյան համար մեր եկեղեցին ունի համապատասխանաբար ութ շարականա-
յին հատուկ կանոններ՝ որոնցից առաջինին՝ ծննդյան ութօրեքի հեղինակը
Մ. Խորենացին է, իսկ խաչի կանոններինը՝ Սահակ Զորափորեցի կամ Ար-
քուղեցի Հայրապետը, որն ապրել է 7—8-րդ դարերում:

Հաշվի առնելով ժամանակի սղությունը, մենք այսօր կանգ կառնենք
Զննդյան ութօրեքի կանոնների վրա:

Ահա այդ կանոններն ըստ տպագիր շարակնոցի.

«Կանոն Աստուածայայտնութեան ճրագալուցին».

Օրհն. ԲԶ «Ուրախացիր սրբունի».

Հարց. ԴԶ «Որ դասուց երկնաւորաց».

Մեծ. ԴԶ «Ուրախացիր Աստուածածին».

Ողբ. ԲԶ «Անկանիւք առաջի քո».

Տ. յերկ. ԲԶ «Օրհնենք զքեզ».

Մնկ. ԴԶ «Ծագումն հրաշալի».

ԾԶ. ԳԶ «Զանճառելի լուսոյ մայր».

Կանոնի օրհնությունը բաղկացած է երկու պատկերից երեքական տնե-
րով: Ծարականագիրը Ս. Կույսին բերում է Գաբրիէլ հրեշտակապետի ավե-
տիսը՝ ըստ Դուկասի Ավետարանի Ա գլխի 28—29 և 35 համարների:

1 Ուրախացիր Սրբունի Գաբրիէլի ատենաւք,

որ քարոզեացն զգալուստ արքային Տեառն ի յերկնից:

2 Ողջոյն ընդ քեզ Մարիամ ի քեզ Սուրբ Հոգին եկեացէ. եւ զաւրոյթին
բարձրելոյն ի վերայ քո հովանացի:

Ինչպէս տեսանք, սա Ավետարանի խոսքերի լոկ շարադրանք չէ, այլ
բանաստեղծի կողմից վերերգված ինքնատիպ մի ստեղծագործություն: Ոչ
միայն օրհնության շարականի տողերն են ուղղված Աստվածամորը, այլ
նաև կանոնի բոլոր բաղադրիչները, որոնց մեջ շարականագիրը ստեղծում է
սքանչելի պատկերներ՝ միշտ պահպանելով լեզվի պարզությունն ու ոճի գե-
ղեցկությունը:

Գեղեցիկ է կանոնի հարցի շարականը. հեղինակը ավելի շատ խորհրդ-
դածում է Աստվածորդու մարդեղության ու փրկագործության հանգամանք-
ների շուրջ.

1 Որ դասուց երկնաւորաց անիմանալի,

Այսօր հողեղինաց յայտնեցեր զծածկեալ խորհուրդ...

2 Որ բազմաչեալ Քրովբէից անտեսանելի,

Կերպացեալ զմերս ի սրբոյ կուսէն տնօրինաբար...

3 Որ այսօր մարմնացաւ ի սրբոյ կուսէն յաղագս անիծիցն, եւ երարձ զպա-
տուհաս նախաստեղծիցն....:

Երգի յուրաքանչյուր տողի մեջ, Խորենացին աշխատում է ցույց տալ,
չեշտել Փրկչի մարդեղության նպատակներն ու նրանց կենսագործումները,
բացահայտել այդ ամենը ըստ ընդհանրական եկեղեցու ուղղափառ դավա-
նության:

Առանձին արժեք ունի նաև այս կանոնի մանկույնքը, որը միակ ման-
կույնքն է Ութօրեքի շարքում: Ահա այն.

1 Ծագումն հրաշալի, որ անյայտ էր ի մէնջ,

Եւ Բանն հայրական անըմբռնելի,

Հոր փայլակնացեալ և ի մարմնի բնակեցաւ,

Անվնաս պահելով, զարարածս ամենայն:

2 Ծագումն հրաշագործ որ ի կուսէն ծագեցաւ,

եւ դասըք վերին զուարթնոցն սոսկացեալ զարմացեալ կային,
Զի տեսին մարմնով ծնեալ ըզբանն Աստուած:

«Ծնար ի կուսէ անճառ միութիւն.

Անբաժանելի և միշտ գոլով,

Ոչ մեկնեցար ի հայրական ծոցոյ» հարց Ա. ատուր.

Այսպիսով մեր շարականները, մեր եկեղեցւո կողմից որդեգրված դա-
վանական սկզբունքների շտեմարաններն են: Այս մասին արտահայտվել են
նաև օտարները:

Գրիգոր Պահլավունի հայրապետն իր «թուղթ առ Հաղբատացի վար-
դապետս»-ի մեջ գրում է. «Վկայեցին եթէ ծանեաք յերգս ձեր և յարհնու-
թիւնս, որ է շարականդ, որ առ Աստուած ճշմարիտ հաւատոյ ձերոյ ուղղա-
փառ դաւանութիւն»:

Ըստ Գրիգոր Պահլավունի կաթողիկոսի, այսպես են արտահայտվել
հույն բարձրաստիճան հոգևորականները մի զրույցի ժամանակ, մեր շարա-
կանների աստվածաբանական հագեցվածության մասին: Խորենացուն վե-
րագրվող երգերի մեջ առանձին արժեք են ներկայացնում Աստվածամորը
նվիրված «մեծացուցէ» շարականները, որոնց ընդհանուր թիվը՝ ըստ ձայ-
նագրյալ շարակնոցի, կազմում է 57 միավոր: «Մեծացուցէ»ները նույնպես
բաղկացած են երեքական տներից, բացառությամբ ԲԶ «զքեզ կոյս և մայր»
մեծացուցեից, որը չորս տուն է: Գեղեցիկ է նաև ծննդյան Ա. օրվա հար-
ցի շարականը:

ԳԶ ձայնեղանակով հորինված այս գոհարն ունի հարուստ ու բազմա-
զան ելևէջներ ու ճոխ զարդախաղեր, այն իր մեջ խտացնում է մեր հոգևոր
երգարվեստի ինքնատիպ առանձնահատկությունները: Այն գեղեցիկ է նաև
իբր բանաստեղծություն:

Հայ շարականագիտության մեծագույն երախտավոր՝ Գաբրիել Ավե-
տիքյանը այսպես տողերով է գնահատել այդ շարականը: «Հարցն այսր կա-
նոնի է մի երևելի շարականաց ըստ գերազանց կազմութեան իմաստիցն, և
ըստ ահաւոր ներդաշնակութեան, մինչև պատկառանս բերել երգողացն և
լսողաց» (Բացատրութ. շրկ. Վեներիկ 1814, էջ 93):

Ծննդյան Ութերորդ օրը մեր եկեղեցին տոնախմբում է Քրիստոսի ան-
վանակոչության տոնը, որով և եզրափակվում է Փրկչի Ա. Ծննդյան Ութ-
օրեքը:

1 Լոյս ի լուսոյ ի հաւրէ առաքեցար, և մարմնացար ի սուրբ կուսէն,
Զի վերստին նորոգեցես զապականեալն Ադամ,

2 Դու Աստուած ի յերկրի երևեցար, և ընդ մարդկան շրջեցար, եւ փրկե-
ցեր ըզտիեզերս յանիծիցն Ադամայ»: Բ. պատկեր.

1 Փրկիչն երևեցաւ և զարարածիս ապրեցոյց ի պատրանաց թշնամոյն,
որդեգրութիւն շնորհելով ի ձեռն մկրտութեան:

2 Զրով կիզու ըզմեղըս մեր, այսօր երևեալ ապրեցոյցիչն, եւ զովացու-
ցանէ զաշխարհս Աստուածային ջրովն:

3 Մըկրտի Քրիստոս և սըրբին ամենայն արարածք,
Եւ տայ մեզ թողութիւն մեղաց, ջրով և հոգով վերաաբբելով ըզմեզ:

Շարականագիրը մատնացույց է անում այն բոլոր շնորհները, որ պար-
գևում է մարդկանց Քրիստոս իր մկրտությամբ: Նա փրկում է մարդուն ադա-
մական մեղքից, ազատում աշխարհի թշնամու պատրանքներից, և որդե-

գրություն շնորհում ամենքին: Նա ջրով այրում է մեր մեղքերը և զովացնում է աշխարհը Աստվածային ջրով:

Մկրտվում է Քրիստոսը և դրանով մաքրվում են բոլոր արածները: Այս պարգևների շարքը թվարկում է մկրտվող հոգևորականը՝ ըստ «Մաշտոցի». «գնեալ արեամբն Քրիստոսի ի ծառայութենէ ժառանգակից Քրիստոսի, և տանար հոգւոյն սրբոյ»: Այս արվում է երեխային երիցս Ս. Ավագանի մեջ ընկղմելուց հետո: Աստվածաբանական խորը ընդհանրացումներով հագեցած է նաև այս կանոնի հարցի շարականը:

1. Տնօրինեցաւ յարգանդի կուսին, իսկակից հար և սուրբ հոգւոյն բանն առաքեալ հարէ յաղագս նախաստեղծ մարդոյն բառնալով զյանցանս ժողովորդք արհնեցէք զառաքեալն ի հարէ զԱստուած հարցըն մերոց:

2 Նախայայտեան Որդին փառակից հար և Սուրբ հոգւոցն,
ի Յորդանան ելն այսօր մկրտիլ ի Յովհաննէ.

Կերպացեալ իմովս յաղագս իմ, զնախահարն եբարձ ըզմեղս...»:

Սրբազան շարականագիրը ինչպես Ութօրեքի բովանդակ կարգի մեջ, այնպես էլ յուրաքանչյուր կանոնի յուրաքանչյուր երգի մեջ հետևողականորեն աշխատում է բացահայտել եկեղեցու ուղղափառ դավանության հիմնական ու առանցքային տեսակետները:

3 Մաքրողական պարգևեցան շնորհք աղանակելոյ իջմամբ սուրբ հոգւոյն ջորցըն սրբութեան, եւ հայր ի վերուստ վրկայեալ կրկնակի ծնընդեամբ, դա է Որդի իմ սիրելի...:

Ծննդյան Ութօրեքի մեջ բանաստեղծական բարձրարվեստ հորինվածքով առանձնահատուկ արժեք ունի հինգերորդ օրվա կանոնի ճաշու շարականը «Անթառամ ծաղիկը»: Այս շարականի մասին առանձին ուսումնասիրություն է գրել Վարդան Արևելցին:

«Տեսութիւն Անթառամ ծաղկի արարեալ Վարդանայ մեծ վարդապետի», տպագրվել է 1834 թվին Երուսաղեմում: Մեր շարականների մեջ սա միակ դեպքն է, երբ մի շարականի մասին միջնադարում գրվել է հատուկ ուսումնասիրություն: Ահա այդ շարականը.

1 Անթառամ ծաղիկ, անդատապարտ շառաւիղ,

Վերաբուսեալ յարմատոյն յեսսեալ.

Զքեզ Եսայիաս կանխաւ վերագոչեսոց

Եւթնարփեան շնորհաց հոգւոյն ընդունարան գոլ,

Աստուածածին եւ կոյս, զքեզ մեծացուցանեմք:

2 Համեղանաշակ պողոյն բանաւոր բարունակ,

Յորմէ կթեցաւ մեզ ողկոյզն անապառ յուրախութիւն

Տըրտմեղելոյ ի ճաշակմանէ ծառոյն գիտութեան,

Սըրբութի անարատ ամենեքեան զքեզ մեծացուցանեմք:

3 Քաղաքավարեալ ի մարմնի անարատ վարուք,

Այսար յառաքելոցն ամփոփեալ վերին ակնարկութեամբն

Վերափոխեցար յարքայութիւ նկրդոյ քո եւ Աստուծոյ մերոյ,

Բարեխաւս խոստովանողացս, զքեզ մեծացուցանեմք:

Քերթողահոր ընծայած այս չքնաղ երգն առանձին կարող էր լուցնել բոլոր այն հայ բանասերներին, որոնք կասկածի տակ են դնում հինգերորդ դարում կանոնավոր ու բարձրարժեք սեփական հոգևոր երգերի գոյության հնարավորությունը: Այստեղ չենք ցանկանում թվել այդ մեծարգո բանասերների անունները, մանավանդ այն առարկության հեղինակին, որը գտնում էր, որ «Մեր հոգևոր երգի սկիզբը 5-րդ դարում դնելով հանդերձ անհավա-

նական է կարծել, թե այդ դարում մեծ օրհներգություններ գրված լինեին, հույների մեջ անգամ այդպիսի երգերը ծաղկում են առանձնապես 6-րդ և 7-րդ դարերում...»: (Կարծում ենք, հարկ չկա շարունակել):

Եթե հինգերորդ դարում հույներն անգամ չունեին այդպիսի կանոնավոր, արժեքավոր երգեր, ուրեմն հայերն ընդհանրապես չէին կարող ունենալ: Մենք չենք կարող համաձայնվել այս կարծիքին երբեք:

Գալով խնդրո առարկա «Անթառամ ծաղիկ» շարականին, որն աներկբայորեն պատկանում է Խորենացու գրչին, հորինվել է Աստվածամոր նընջման կամ վերափոխման տոնի համար, ավելի ուշ, այն նաև մաս է կազմել Ութօրեքի հինգերորդ օրվա կանոնին դարձյալ իբրև ճաշու շարական:

Հայտնի է, որ Աստվածամոր այսօրվա 7 տոներից, 5-րդ դարում տոնախմբվել է ննջման կամ վերափոխման տոնը՝ որն անկասկած հաստատվել է դեռևս Առաքելական շրջանում, այդ մասին են վկայում և Խորենացուն ընծայվող մեծացուցե շարականների առկայությունը, և Աստվածհայտնության և ծննդյան կարգի բազմաթիվ երգերի առկայությունը, և վերափոխման կանոնի Ա պատկերն ու վերջապես «Անթառամ ծաղիկ» շարականի գոյությունը հինգերորդ դարում, որոնցում սքանչելիորեն մեծարվել ու գովաբանվել է Աստվածամոր կերպարը բազում ու գեղեցիկ համեմատություններով:

Աստվածաբանական խորը ընդհանրացումներով և բնապատկերների առատ օգտագործման միջոցով՝ բանաստեղծը հարազատ մնալով հանդերձ եկեղեցու ուղղափառ դավանության սկզբունքներին, կարողանում է բարձր վարպետությամբ ու ամբողջական կերպով վերերգել Տիրամոր կյանքի պատմությունը՝ ծնունդից մինչև ննջումն ու վերափոխումը:

Աստվածամոր վերափոխման այս չքնաղ պատմությունը գալիս է ամբողջացնելու Քրիստոսի Աստվածային փրկագործության, հրաշափառ Հարության ու համբարձման Ավետարանական պատմությունը: Եվ պատահական չէ, որ բովանդակ քրիստոնյա եկեղեցին ինչպիսի մեծ կարևորություն է տվել Տիրամոր վերափոխման սքանչելի ավանդությանը:

Զարմանալի նմանություն կա «Անթառամ ծաղիկ» և վերափոխման կանոնի Ա պատկերի՝ «Այսօր ժողովեալ սրբոցն» շարականների միջև: Ծարականագիրը հավաստում է, որ Տիրամոր ննջման արարողության մասնակիցները՝ «Երնելի առաքեալքն եւ Ս. Կուսանքն, ջանազգեստութ պաշտօնացեալք լուցանէին ըզլապտերս իւրեանց, եւ միաձայնեալ ասէին, օրհնեալ եւ ամենօրհնեալդ ի կանայս»:

Նրանք Կույսի մարմինը դնելով գերեզմանի դռանը, «Սպասէին եւ ակնունէին տեսոն, իսկ ինքնին գոլով, գեր ի վերոյ տեսեալ զարարիչն եկեալ բազում հրեշտակաւք..., դեռ ավելին, նրանք տեսան Ս. Կույսին՝ «Թոռացեալ յօդս, եւ ամպեղէն կառաւքն ի վեր համբարձեալ յերկինս, մըտանելով յերկնային խորանսն ընդ իմաստուն կուսանսն...»:

Այս համաքրիստոնեական ուրախությանը շարականագիրը տոնակից է դարձնում նաև իրեն և իր հետ միասին նաև մեզ, բոլոր հավատացյալներին, որոնք «Յուսապատար խնդութեամբ եւ յաւժարար հնչմամբ, նուագեմք քեզ հողեղէնքս ընդ հրաբուն սեռիցն, տօնախմբելով զյիշատակ կուսի աղախնոյ եւ մօրքո, Վասն որոյ հրճուողական ձայնի քեզ երգէ եկեղեցի սուրբ, ըզնոր զօրհնաբանութիւն»:

Ահա և «Անթառամ ծաղիկ» երգի համապատասխան տողերը,

«Քաղաքավարեալ ի մարմնի անարատ վարուք,
Այսօր յառաքելոցն ամփոփեալ վերին ակնարկութեամբն
Վերափոխեցար յարքայութիւն Որդոյ քո եւ Աստուծոյ մերոյ,
Բարեխաւս խոստովանողացս, զքեզ մեծացուցանեմք:

Այստեղ ևս, ինչպէս և Վերափոխման շարականում Առաքյալները սպասում և ակնկալում էին Տիրոջը, որը պիտի գար վերափոխելու իր մօրը հարքայութիւն:

«Անթառամ ծաղիկ» շարականը ունի ԲԶ ձայնեղանակի մի առանձին և խիստ հետաքրքիր մեղեդի, որը զգալիորեն տարբերվում է ԲԶ-ի մնացած բոլոր երգերից ու դարձվածներից: ԲԶ-ի այս տարբերակով է երգվում միայն հոգեգալստյան Ա կանոնի ճաշու շարականը՝ «Որ ի հարաշարժ ի յաղբերէ»: Գեղեցիկ այս շարականը՝ ըստ ձայնագրյալ շարակնոցի, ունի նույն՝ «Անթառամ ծաղիկ»-ի մեղեդային կառուցվածքը՝ խաղերի աննշան տարբերությամբ: Սակայն և ձեռագիր, եւ տպագիր շարակնոցներում եղած խաղերը զգալիորեն տարբեր են, թեև այս երկու գոհարների տներն էլ ծավալով մեծ են և հավասարազոր են միմյանց: Այս հանգամանքը մտածելու տեղիք է տալիս, թե արդյոք այս երկու երգերը իրենց նախնական մեղեդիներով նման եղե՞լ են, թե ոչ: Իսկ ինչ վերաբերում է երգերի բնագրային խընդրին, կարելի է որոշ վերապահումով ասել, որ այս երկրորդ երգի հեղինակը ևս Մ. Խորենացին է, քանի որ նրան վերագրվող երգերի մեջ հիշվում է նաև «գառաջին պատկերսն Հոգւոյն Գալստեան»ը: (Տես Անանուն ցուցակը 4):

Այսպիսով Փրկչի Ա. Ծննդյան Ութօրեքի երգերը մեր շարակնոցի հնագույն երգերից են, որոնց հեղինակը մեր պատմահայր Խորենացին է, որին վերագրվող հոգևոր երգերի ընդհանուր թիվը՝ ըստ միջնադարյան ցուցակների շուրջ 100 միավոր է կազմում: Այդ երգերի մանրագնին ուսումնասիրությունը հանգեցնում է մի ընդհանուր եզրակացության, որ այդ երգերը նախ և առաջ մեր առաջին գրավոր քնարերգության ինքնուրույն բանաստեղծություններն են՝ Ս. Սահակի ու Ս. Մեսրոպի երգերի կողքին:

Մեր գրականության մեծ նահապետը՝ հայր Ղևոնդ Ալիշանը, մեզանից շուրջ մեկ և կես դար առաջ ուշադրություն դարձնելով Խորենացուն ընծայված Քերթող և Քերթողահայր անվանը՝ իրավացիորեն հավաստում է, որ այդ ոչ թե նրան տրվել է իբրև մեր առաջին պատմիչ, այլ՝ «Աւելի բանաստեղծական կամ երգահան գրուածոց համար, եւ թէ այս մտքով անուանս արժանատի է, վկայ ըլլան մեզի իր ծանօթ սքանչելի շարականները, որոնց չափական շէնքն ալ, իմաստն ալ, եղանակներն ալ կը ցուցնեն թէ շատ գերազանց ոգի եւ ճաշակ ունի եղեր մեր Խորենացին»: (Բազմավէպ 1849, էջ 51):

Այսքանով ցանկանում ենք ավարտել մեր խոսքը Խորենացուն վերագրվող երգերի մասին: Ավելացնենք նաև, որ Խորենացին մեր շարականագիրների մեջ իր բացառիկ տեղն ունի և արժանի է համակողմանի ուսումնասիրության՝ նաև իբրև բանաստեղծ ու երաժիշտ:

«Յաւիտենական յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

Բանախոսությունից հետո հոգևոր ճեմարանի Դ և Ե լսարանների սաների կատարմամբ հնչում է Մովսես Խորենացու «Անթառամ ծաղիկ» հոգեհույզ շարականը: Ապա Քերթողահայր Խորենացու «Հայոց պատմություն» երկի թեմաներով գրական-երաժշտական ասքի գեղեցիկ կատարմամբ հանդես

են գալիս հոգևոր ճեմարանի մի խումբ ուսանողներ՝ ղեկավարությամբ Խորեն Պալյանի:

Այնուհետև հոգևոր ճեմարանի երգչախմբի կատարմամբ երգվեցին Սրբազան շարականագրի՝ Մովսես Խորենացու «Աստուածածին երկնային», «Ճառագայթ և կերպարան», «Ով գերաշնորհ ծաղիկ» և «Ծագումն հրաշալի» հոգեթով շարականները:

Հանդիսության վերջում Մայր Աթոռի դիվանապետ, հոգևոր ճեմարանի վերատեսուչ գերշ. Տ. Ներսես արքեպս. Պողապալյանը իր գոհունակության և օրհնության խոսքը բաշխեց գրական-երաժշտական ցերեկույթի կազմակերպիչներին: Սրբազան հայրն ի մասնավորի անդրադարձավ նաև Քերթողահայր Խորենացու «Հայոց պատմության» ազգային ոգեկանությանն ու հոգևոր ներշնչումին:

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» 1500-ամյակին նվիրված հանդիսությունն ավարտվեց վերատեսուչ սրբազան հոր «Պահպանիչ»-ով և խմբովին երգված Տերունական աղոթքով:

